

**AMEA-nın Folklor İnstitutunun
Direktoru, Prof. Dr. H.Ə.İsmayılov**

**AZƏRBAYCAN FOLKLORŞÜNASLIĞININ
ÇAĞDAŞ DURUMU**

Folklor – xalqın yaddışıdır: fərd yaddaşı, etnos yaddaşı, millət yaddaşı və xalq yaddaşı...

Xalqın varlığı söz və sənət kodları ilə onun yaddaşında inikas olunur...

Yaddaş «qalar-qopar» dünyada «gəlimli-gedimli» ritmlə öz yaşamını gerçəkləşdirən xalqın fiziki-mənəvi mövcudluğunun fəvqünə qalxır: yaddaşı yaradan xalqın mövcudluğu yenə də birbaşa onun yaddaşına müncər olunur...

Milli yaddaşda millətin tarixi bütöv xalqın taleyindən keçdiyi kimi, hər bir fərdin taleyindən də keçib gələcəyə gedir...

Folklor xalqın taleyidir: hər bir etnosun taleyi onun milli yaddaşa nə dərəcədə bağlılığından asılıdır. Yaddaşına qayıda bilən xalq onu millətlər içində millət edən zirvəyə qalxa bilir...

Hər bir xalqın bir millət kimi bütövlüyü, ölkə kimi tamlığı və təhlükəsizliyi etnokosmik yaddaşın onu hansı şəkildə ayaqda saxlamasından birbaşa asılıdır...

Azərbaycan folklorşünaslığının müasir durumunu obyektiv şəkildə səciyyələndirmək üçün onun işini ilk növbədə keçən əsrdə görülmüş işlərlə müqayisə etmək lazım gəlir.

Son yüz ildə, daha konkret desək, XX əsrdə Azərbaycan folklorşünaslığının nəzəri-praktiki nəticələrini belə yekunlaşdırmaq mümkündür:

– Əsrin əvvəllərində Azərbaycan folklorunun toplanması uğrunda millətin fədai ziyalıları, sözün gerçək anlamında, ağır bir mübarizə apardılar. «Yoxdur millətimin xətti bu imzalar içində» məfkurəsini əldə rəhbər tutub, millətimizin mənəviyyat imzasını imzalar içində bərqərar etmək üçün hər cür çətinliyə sinə gərdilər. Çoxsaylı folklor mətnləri toplandı və çap edildi.

– 1920-30-cu illərdə Azərbaycan folklorşünaslıq elmi nəzəri baxımdan inkişaf etdi. Azərbaycana dəvət edilmiş sovet alimləri burada özlərinin tədqiqatlarını davam etdirməklə gənc Azərbaycan folklorşünaslarının nəzəri biliklərinin formalaşmasına həm mənəvi, həm də təcrübi baxımdan istiqamət verdilər.

– 1930-cu illərdə millətin intellektual potensialının qaymaqları, o cümlədən folklorşünasları amansız şəkildə məhv edildi və Azərbaycan folklorşünaslığının bütün səviyyələr üzrə mütərəqqi inkişafına balta çalındı.

– Elə həmin illərdən başlamaqla sovet imperiyasına sədaqətlə qulluq edən manqurt folklorşünaslar formalaşdırılmağa başladı. Onların vəzifəsi Azərbaycan folklorunu sovet-sosialist ideologiyasının standartlarına uyğunlaşdırmaqdan, bu alınmadıqda isə, ümumiyyətlə, saxta folklor mətnləri yaratmaqdan ibarət idi.

– Həmin dövrdə Azərbaycanın mütərəqqi folklorşünasları öz fəaliyyətləri çərçivəsində folkloru və folklorşünaslığımızı xilas etməyə cəhd göstərsələr də, onların təşəbbüsləri kütləvi fəaliyyətə çevrilməyərək, azsaylı folklor nəşrləri və tədqiqatlarından irəli getmədi.

– XX əsrin 70-80-ci illərindən rejimində yumşalma hiss olunmağa başlasa da, folklorşünaslıqda kök atmış və hər yanı bürümüş «avtoritetlərin» sovet elmi düşüncə stereotipləri dirçəlməyə imkan vermədi. Folklor mətnlərinin saxtalaşdırılması, ümumiyyətlə, əslə olmayan yalançı mətnlərin yaradılması təcrübəsi daha da inkişaf etdi.

– Azərbaycan folkloru və folklorşünaslığını məhv girdabından əsrin sonunda AMEA-nın Folklor İnstitutu xilas etdi. O, tarixin süzgəci rolunu oynayaraq XX əsrlə XXI əsrin, II minilliklə III minilliyin arasında dayanıb, bütöv bir epoxanı öz içindən keçirdi və millətin gələcəyinə gedən işıqlı yolun əsasını qoydu.

Azərbaycan Respublikasının mərhum prezidenti, ulu öndər Heydər Əliyevin iradəsi ilə yaradılmış AMEA-nın Folklor İnstitutu təkcə xalqın folklorunun keşiyində durmamışdır: o həm də sovet imperiyasının qurbanları olmuş folklor fədailərinin ruhlarının keşiyində durmuşdur.

Qısa müddətdə Folklor İnstitutu «İlkin folklor nəşrləri» seriyasından neçə-neçə kitablar çap edilib xalqa qaytarılmışdır. Xüsusilə 1930-cu illərin qanlı repressiyalarının qurbanı olmuş S.Mümtaz, Ə.Abid, H.Əlizadə, V.Xülüflü, B.Behcət və bu kimi millət fədailərinin folklorşünaslıq irsi çap olunmaqda və haqlarında tədqiqatlar aparılmaqdadır.

XX əsr Azərbaycan folklorşünaslığının əldə etdiyi elmi-nəzəri təcrübə AMEA-nın Folklor İnstitutu üçün heç də onun biganə qaldığı mərhələ yox, məhz üz tutduğu, öyrəndiyi, intellektual fəaliyyətini onun bütün tərəfləri səviyyəsində modelləşdirib müasirləşdirdiyi təcrübədir. Elə bir təcrübə ki, özünün bütün uğurlu və qüsurly, yararlı və yararlısız, faydalı və zərərli tərəfləri ilə bu gün aktualdır. Folklor İnstitutu XX əsr Azərbaycan folklorşünaslığının bütün mütərəqqi ənənələrinin varisi və davamçısı, bütün naqisliklərinin inkarçısıdır.

AMEA Folklor İnstitutu yarandığı gündən çox böyük işlərə imza atmış, folklorumuzun toplanması, nəşri və tədqiqi istiqamətlərində çoxsaylı işlər görmüşdür. Həmin işlərin sayı və çeşidi zəngindir. Biz onlara qısa şəkildə toxunmamışdan qabaq sonuncu nəhəng işimizdən söhbət açmaq istəyirik.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Folklor İnstitutu milli hədəflər naminə, millətin hədəfləri naminə, bizi bir fərd kimi millətləşdirən

hədəflər naminə Uca Tanrının adını çağıraraq Azərbaycan elminin miladın III minilliyində qarşısında duran ən uca hədəflərindən biri olan «Azərbaycan Folkloru Külliyyatı»nın nəşrinə başlamış və ilk altı cildi çapdan buraxmışdır.

«Azərbaycan Folkloru Külliyyatı» öz cari hədəfində yeni əsrin, strateji hədəfində isə minilliyin proyektidir. Bu ilk cildlərlə Azərbaycan folklorşünaslığının bütöv XX əsr boyu arzusunda olduğu, lakin heç bir vaxt reallaşdırıla bilmədiyi milli proyektin bünövrəsini qoyulmuşdur. Elə bir etibarlı bünövrə başlanmışdır ki, millətin mənəviyyəti dünya durduqca onun üzərində dura bilsin...

Beləliklə, «Azərbaycan Folkloru Külliyyatı» milli mədəniyyətin folklor kodunun total mətn korpusu kimi mükəmməl, sistemli, müasir dünya nəzəri-intellektual səviyyəsinə uyumlu folklorşünaslıq baxışlarını özündə əks etdirən proyekt olaraq reallaşdırılmağa başlamışdır. **Proyektlə aşağıdakı məqsəd və vəzifələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:**

1. İlk növbədə Azərbaycan xalqının folklor yaradıcılığının indiyə qədər əldə edilən bütün mətn fondunun çap edilib yazılı mətnə keçirilməsi. Ona görə də «Azərbaycan Folkloru Külliyyatı» kəmiyyət vahidi ilə – rəqəmlə (50 cildlik, 100 cildlik və s.) ölçülməyən nəşr kimi planlaşdırılmışdır. Bu, təkcə Azərbaycan folklorunun təcrübəsində deyil, eləcə də dünya təcrübəsində analoqu olmayan açıq nəşr sistemi kimi nəzərdə tutulmuşdur. Başqa sözlə, AMEA-nın Folklor İnstitutunun hazırkı kollektivi, proyektin redaksiya heyəti sadəcə olaraq bu işi başlamağı, milli folklorumuzu kəmiyyət həddi qoymadan çap etməyi qərara almışdır. Proyektin neçə cilddən ibarət olacağını zaman müəyyənləşdirəcək: bu fundamental layihə Azərbaycan xalqının yeni əsr və minillikdəki milli-mənəvi ehtiyacının ifadəsi olaraq yarandığı kimi, onun nə vaxt və neçənci cildlə tamamlanacağını yenə də milli-mənəvi tələbat, zamanın konkret tələbləri müəyyənləşdirəcək.

2. «Azərbaycan Folkloru Külliyyatı»nın nə vaxtsa poliqrafik-fiziki baxımdan tamamlanması mümkündür. Lakin xalqımızın mənəvi-milli həyatının ən böyük hadisələrindən biri olacaq bu proyektin fəlsəfi baxımdan tamamlanması mümkünsüzdür: Azərbaycan xalqının folklor yaradıcılığı bitməz-təkənməzdir.

3. «Külliyyat»da Azərbaycan folklorunun sistemli təqdimi nəzərdə tutulmuşdur. Həmin nəşr sistemi aşağıdakı göstəriciləri nəzər tutur:

- Azərbaycan folklorunun onun bütün mətn növləri və janrları üzrə nəşr edilməsi;
- Azərbaycan folklorunun bütün tarixi mətn fondunun çap edilməsi;
- Azərbaycan folklorunun variant və versiyalar sistemi üzrə çap edilməsi;
- Tarixi Azərbaycan folklorunun çap edilməsi işinin həyata keçirilməsi;
- Azərbaycan folklorunun dil-dialekt koloritinin saxlanılmaqla çap edilməsi;
- Azərbaycan folklorunun mətn təhriflərindən və saxtalaşdırılmalardan təmizlənməsi və s.

4. Azərbaycan folklorunun bütün mətn növləri və janrları üzrə çap edilməsi «folklor mətni» anlayışının bütün struktur səviyyələrini əhatə edəcəkdir. XX əsr Azərbaycan folklorşünaslığındakı «folklorun növ və janrları» anlayışının yalnız yazılı ədəbiyyatın kateqorial sistemi səviyyəsində qəbul edilməsi praktikasına «Külliyyat»da son veriləcək və «növ-janr-forma-şəkil» kateqorial sisteminin folklor mətnindəki poetik spesifikasiyası əsas götürüləcəkdir. Bu, folkloru yalnız «şifahi xalq ədəbiyyatı» (yaxud «ağız ədəbiyyatı») olmaq statusundan çıxarıb, söz-hərəkət-sənət sistemində müncər olunan gerçək mahiyyəti səviyyəsində təqdim etməyə imkan verəcəkdir. Bu halda folklorumuz bütün mətn növləri, tipləri, janrları, forma və şəkilləri səviyyəsində çap olunacaqdır. Folklorumuzun gerçək

mahiyyəti və bədii-estetik möhtəşəmliyinin üzə çıxarılması onun «janr» səviyyəsində məkəmməl çapını hava və su kimi tələb edir. Azərbaycan folklorşünaslığının bu sahədə mövcud olan ənənəvi janrları təqdim etmək təcrübəsi folklorumuzun neçə-neçə janrını onların gerçək poetik təbiəti səviyyəsində təqdim etməyə imkan verməmiş, bir çox paremioloji janrlar, ümumiyyətlə, nəşrdən qıraqda qalmışdır. «Azərbaycan Folkloru Külliyyatı» mətnlərin janrlar üzrə çapı zamanı bu sahədəki meyarların maksimum səviyyədə tətbiqini nəzərdə tutmuşdur.

5. Azərbaycan folklorunun tarixi mətn fondunun çap edilməsi «Külliyyat»ın qarşısına qoyduğu əsas məqsədlərdəndir. Bu məqsədin həyata keçirilməsi iki səviyyəni əhatə edir:

6. Azərbaycan folklorunun variant və versiyalar üzrə çap olunması «Külliyyat»ın qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdəndir və s.

İndi isə AMEA Folklor İnstitutunun yarandığı gündən gördüyü işlər barəsində qısaca məlumat vermək istərdim.

AMEA Folklor İnstitutu respublikamızda folklorun toplanması, nəşri və öyrənilməsi ilə bağlı rəsmi dövlət qurumu, Milli Elmlər Akademiyasının müstəqil institutudur. Ölkədə aparılan folklorşünaslıq işlərinin hamısı bu institutda koordinasiya olunur. Bu baxımdan, Azərbaycan folklorşünaslıq elminin müasir simasını bütün səviyyələr üzrə bizim institutumuz təşkil edir.

İnstitutda Dissertasiya Şurası fəaliyyət göstərir və şuranın fəaliyyətə başladığı iki il ərzində artıq onlarla sanballı tədqiqat işləri müdafiə olunmuşdur. Bu baxımdan, AMEA Folklor İnstitutu Azərbaycanda folklorşünas kadrların hazırlandığı mərkəzdir.

İnstitut yarandığı gündən coşğun şəkildə Azərbaycan folklorunun toplanması, nəşri və tədqiqi işi ilə məşğuldur. İnstitutda çox zəngin folklor arxivi yaradılmışdır.

AMEA Folklor İnstitutu folklor mətnlərini çapını iki əsas nəşrlə həyata keçirir:

1. «Azərbaycan folkloru antologiyası»

Bu, regional-məhəlli folklor antologiyasıdır. Artıq çoxsaylı cildləri çapdan çıxmışdır. Burada Azərbaycanın Göyçə, Şirvan, Naxçıvan, Şəki, Qaraqoyunlu, Gəncəbasar və s. bölgələrinin folkloru həmin folklor mühitləri üçün xarakterik olan bütün janrlar səviyyəsində təqdim olunur.

2. «Azərbaycan Folkloru Külliyyatı».

Bu nəhəng nəşr haqqında yuxarıda kifayət qədər məlumat verdik.

AMEA Folklor İnstitutu respublikada folklorla dair aparılmış tədqiqatları iki nəşrlə gerçəkləşdirir:

1. «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər».

Bu məcmuə keçən əsrin 60-cı illərinin əvvəlində fəaliyyətə başlamışdır. Sovet dönəmində cəmi yeddi sayı çapdan çıxmışdır. AMEA Folklor İnstitutu yaradıldıqdan sonra artıq məjmuənin XXII cildi çap olunmuşdur. Bu, Azərbaycanda folklorşünaslıq sahəsində ən nüfuzlu akademik nəşrdir. Burada çap olunan tədqiqat işləri Azərbaycan folklorşünaslıq elminin simasını təşkil edir.

2. «Dədə Qorqud» dərgisi.

Dərgi yeni əsrin əvvəlindən nəşrə başlamışdır. Burada folklorşünaslıq tədqiqatları, folklor mətnləri çap olunur. Jurnal həm də Azərbaycan və türk dünyasının folklor həyatını işləndirir.

Xüsusi şəkildə qeyd etmək istəyirik ki, institutumuz hər il «**Ortaq türk keçmişindən ortaq türk gələcəyinə**» adlı beynəlxalq folklor konfransı (simpoziumu) keçirir. Buraya dünyanın hər yerindən folklorşünas alimlər dəvət olunur. Konfransın materialları dərhal çap olunaraq oxucuların ixtiyarına verilir. Folklor İnstitutu bu konfransla dünya folklorşünaslarını bir araya gətirir və ümumtürk folklorşünaslığının inkişafına böyük təkan verir.

Qarşıda böyük vəzifələr durur. Azərbaycan Respublikasının dövlət müsətəqilliyi möhkəmləndikcə onun milli-mənəvi dayaqlarından biri olan folklorşünaslıq elmi də durmadan inkişaf edəcəkdir.